

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Гонца І. С., Розгон В. В.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

**Навчально-методичний посібник
для дистанційного навчання**

Умань

2017

ББК 81.411.4
УДК 811.161.2

Навчально-методичний посібник із сучасної української літературної мови обговорено на засіданні кафедри української мови та методики її навчання (протокол № 2 від 28 вересня 2017 року) та рекомендовано до друку вченою радою факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 2 від 25 жовтня 2017 року)

Рецензенти:

Мойсієнко А. К., доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка;

Торчинський М. М., доктор філологічних наук, професор Хмельницького національного університету;

Коломієць І. І., кандидат філологічних наук, доцент Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання / І. С. Гонца, В. В. Розгон. – Умань : ВПЦ “Візаві”, 2017. – 262 с.

Навчально-методичний посібник для дистанційного навчання за модулями охоплює основні питання теоретичного курсу сучасної української літературної мови з фонетики, фонології, лексикології, фразеології, граматики, морфеміки, словотвору та морфології. Для закріплення поняттєвої бази в кінці книги розміщено термінологічний словник.

Для студентів-філологів денної та заочної форм навчання, учителів, викладачів.

© Розгон В.В., Гонца І. С., 2017

КОРОТКИЙ ВИКЛАД ОСНОВНИХ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОЛОЖЕНЬ КУРСУ МОДУЛЬ І.

1. Предмет, зміст та завдання курсу сучасної української літературної мови як лінгвістичної дисципліни

Поняття “сучасна українська літературна мова” слід розуміти як унормовану літературну форму загальнонародної української мови від часів І. П. Котляревського, Т. Г. Шевченка і до нашого часу.

Предметом вивчення курсу є українська мова, відображена у творах класиків української літератури.

Курс складається з таких розділів: 1) фонетика і фонологія, орфоепія – вчення про звукову систему мови; 2) графіка й орфографія – вчення про передачу звуків на письмі і правила написання слів та їх частин; 3) лексикологія і фразеологія – вчення про словниковий склад і семантично неподільні звороти мови; 4) морфеміка і словотвір – учення про будову і способи творення слів; 5) граматика (морфологія і синтаксис) – учення про частини мови, форми слів і словозміну, про будову словосполучення і речення; 6) пунктуація – вчення про систему розділових знаків, їх типи та правила вживання.

Завдання курсу «Сучасної української літературної мови» – подати основні відомості про фонетичну систему, лексичний склад і граматичну будову сучасної української літературної мови, навчити студентів застосовувати теоретичні мовні питання на практиці, аналізувати мовні явища, класифікувати їх, робити висновки та узагальнення.

2. Українська мова – національна мова українського народу. Поняття літературної мови. Мовна норма

Українська мова є засобом письмового й усного спілкування багатомільйонного українського народу. Національна мова – категорія історична, формується в період розвитку народності в

націю і включає всі її мовні засоби – територіальні діалекти та літературну мову.

Сучасна українська літературна мова є вищою формою української національної мови.

Літературна мова – це відшліфована мова, яка характеризується поліфункціональністю, унормованістю, стандартністю, уніфікованістю, розвиненою системою стилів. Літературна мова обслуговує всі сфери діяльності суспільства (культуру, науку, освіту, радіо, телебачення, пресу, матеріально-виробничу діяльність, художню літературу, побут людей тощо).

Літературна мова має різні форми існування: писемна – усна мовна форма, діалогічна – монологічна форма спілкування, прямий – непрямий, опосередкований контакт учасників комунікацій, ситуативну закріпленість висловлювання – відсутність ситуативної закріпленості тощо.

Норма літературної мови – це сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються мовці в усному і писемному мовленні.

Літературні норми вимови звуків і звукосполучень, наголошення слів (орфоепічні), написання слів та їх частин (орфографічні), слововживання (лексичні), творення слів, уживання форм слів, побудови словосполучень і речень (граматичні), постановки розділових знаків (пунктуаційні), відбору мовних засобів відповідно до умов спілкування (стилістичні) характеризуються системністю, історичною і соціальною обумовленістю, стабільністю.

Кодифікація норми – систематизація мовних явищ у словниках, граматиках, довідниках, що орієнтують мовців на взірцеву літературну мову, дотримання установленної мовної норми.

32. Чергування однієї приголосної фонемі зі сполученням приголосних фонем

У сучасній українській мові розрізняють чергування однієї фонемі з двома однотипними та двома різнотипними приголосними фонемами.

Зміна “фонема – дві однотипні фонемі” (або “дві однотипні

фонема – фонема”) є результатом фонетичного подовження внаслідок прогресивної асиміляції при словозміні іменників: *сіль – сіллю, молодь – молоддю, розкіш – розкішию, ніч – ніччю, знання – знань, роздоріжжя – роздоріж* тощо.

Чергування типу “фонема – дві різнотипні приголосні фонема” поширене у групах:

а) |б| – |бл'|, |п| – |пл'|, |м| – |мл'|, |ф| – |фл'| – відбувається в особових формах дієслів (І ос. одн., ІІІ ос. мн.): *робити – роблю – роблять; топити – топлю – топлять; відмовити – відмовлю – відмовлять; зловити – зловлю – зовлять; графити – графлю – графлять;*

б) |б| – |б'ю|, |п| – |п'ю|, |в| – |в'ю|, |м| – |м'ю|, |ф| – |ф'ю|, |р| – |р'ю| – відбувається в особових формах дієслів (бити – |б'ю| (б'ю), пити – |п'ю| (п'ю), вити – |в'ю| (в'ю) та у відмінкових формах іменників (*любов – любов'ю, матір – матір'ю, верф – верф'ю, імені – ім'я*).

У сфері словотворення чергування відбувається при творенні пасивних дієприкметників із суфіксом -ен (ий), безособово-предикативних слів на -но, віддієслівних іменників на -енн(я): *послабити – ослаблений – ослаблено; висловити – висловлений – висловлено; ліпити – ліплений – ліплення; різних розрядах слів з суфіксами -ач-, -ан-, -ак-, -ат- (орф. -яч-, -ян-, -як-, -ят-): слива – слив'янка, солома – солом'яний, голуб – голуб'ята, голуб'ячий і под.*

33. Зміни приголосних при додаванні суфіксів -ськ-, -ств-, -щ-

Творення іменників та прикметників супроводжується фонетичними змінами, які виникли на межі твірних основ і суфіксів -ськ-, -ств-, -щ- після занепаду редукованого ь, що входив до їх складу (-ьск, -ьств): *пророк + ьство > пророчьство > пророч'ство > пророцтво; волох + ьск (ый) > волошьскый > волош'с'кый > волос'с'кий > волос'кий* тощо.

Зміни приголосних можна подати у вигляді таблиці:

Кінцеві	Словотвірні	Результати фонетичних перетворень
---------	-------------	-----------------------------------

приголосні	суфікси	Суфікси	Приклади
Г , Ж , З	-ськ- (<ЬСК)	-зьк-	<i>Вінніпег – вінніпезький, гагауз – гагаузький, Запоріжжя – запорізький</i>
К , Ч , Ц	-ськ	-цьк	<i>Кременчук – кременчуцький, Бахмач – бахмацький, стрілець – стрілецький, але Чукотка – чукотський, П'ятихатки – п'ятихатський, В'ятка – в'ятський (суфікс -к, що стоїть після приголосного основи, випадає)</i>
Х , Ш , С	-ськ-	-ськ-	<i>волох – волоський, латиш – латиський, Полісся – поліський, (але казах – казахський, Цюрих – цюрихських та ін.)</i>
Г , З , Х , Ш , К , Ц'	-ств- (<ЬСТВ-) -ств-,	-зтв-, -ств-, -цтв-	<i>убогий – убогство, боягуз – боягузство, птах – птаство, товариш – товариство, козак – козацтво, стрілець – стрілецьтво</i>
Ц'к , С'к	-ин- -ин-	чч шч	<i>вінницький – Вінниччина полтавський – Полтавщина</i>
с'к	-енк-	шч	<i>Васько – Ващенко</i>
Г	-ш- (<ЬШ-)	жч	<i>дорогий – дорожчий</i>
с	-ш-	шч	<i>красивий – краций</i>
з'	-ш-	жч	<i>вузький – вужчий</i>

38. Орфоепія. Літературна вимова голосних звуків

Поняття орфоепії склалося у літературній мові історично (праці Я. Головацького, П. Житецького, А. Кримського, П. Лавровського, О. Потебні, О. Синявського та ін).

Орфоепія – 1) сукупність правил вимови, що становлять систему норм літературної мови, необхідних для її єдності; 2) розділ мовознавства, який вивчає і систематизує норми літературної вимови.

Предмет орфоєпії – сукупність правил вимови, наголос, інтонація.

Найважливіша ознака української літературної вимови – унормованість (орфоєпічні норми української літературної мови склалися протягом XIX століття на основі середньонаддніпрянського говору).

Вимовні помилки: фонологічні (зумовлюються незнанням звукового складу сучасної української літературної мови і проявляються у заміні якоїсь фонемі іншою), фонетичні (суто вимовні недогляди, які виявляються у вимові різних варіантів фонем).

Орфоєпічні норми вимови голосних:

а) чітко й виразно голосні вимовляються в ізольованій позиції та під наголосом після твердого приголосного ([рак], [рэма]);

б) ненаголошений [е] вимовляється з більшим наближенням до [и] перед складом з наголошеними [і], [и], [у] та палаталізованим приголосним ([ни^ес^оу́], ми^е·н'і) і з меншим наближенням перед складом з іншими голосними ([се^ил^оó], [бе^ирэза]);

в) ненаголошений [и] наближається у вимові до голосного [е] сильніше перед складом з [е], [а] ([пе^иса́ти], [же^ивэ́]), а в інших позиціях зміна виявляється меншою мірою ([ди^ев^оу́йс'а], [си^ену́]);

г) ненаголошений [о] вимовляється з наближенням до [у] перед складом з наголошеними [у], [і] ([к^оо^уж^оу́х], [т^оо^уб'і]);

г) початковий наголошений [і] у вимові наближається до [и] ([і^ин^о·д'і], [і^инши^еі]);

д) дещо змінюється артикуляція голосних [а], [о], [у], [и], [е] між палаталізованими приголосними, перед чи після палаталізованого приголосного, наприклад [а] стає переднішим, ніж в інших позиціях тощо.

39. Правила української літературної вимови

приголосних звуків та звукосполучень

1. В українській мові губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф], шиплячі [ж], [ч], [ш], [дж], задньоязикові [г], [к], [х], фарингальний [ґ] вимовляються, як правило, твердо: [верф], [н'іж], [л'ошá], [бдж'олá]; напівпалаталізована вимова їх спостерігається у позиції перед [і], [а], [у] (орф. я, ю): [п'іс'о́к], [б'ур'о́], [з'б'іж':а] та інші.

2. У кінці слова завжди вимовляється [ц']: [к'іне́·ц'], [си́ні·ц'·а], але у словах іншомовного походження та деяких вигуках кінцевий [ц] твердий: [пала́ц], [бац].

3. Перед наступними палаталізованими або напівпалаталізованими приголосні [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [дз'], [н'] у вимові пом'якшуються: [ц'в'ах], [к'о́у·з'н'·а], [ра́·д'іс'т'н'], однак на межі слів здебільшого зберігається тверда вимова: [би́·зіме́н:и́], [п'е́дінсти́·т'о́ут] та ін.

4. Дзвінкі приголосні у кінці слова та перед глухими приголосними не оглушуються: [ст'о́р'ож], [нака́з], [ка́зка], [кні́жка]; виняток становить дзвінкий [г], який перед глухими вимовляється у деяких словах як [х]: [к'іхт'і́], [н'іхт'і́], [ле́хк'о], [в'охк'і́], [д'о·охт'о·у].

5. Дзвінкий [з] у префіксі роз- та прийменнику-префіксі без- має паралельну вимову [з] і [с] ([с] здебільшого при швидкому темпі мовлення): [р'о́зпи́с] і [р'о́спи́с].

6. Глухі приголосні перед дзвінкими вимовляються дзвінко: [к'о·з'ба́], [в'огза́л], [о·з'де] (орф. косьба, вокзал, ось де).

7. Буквосполучення дж, дз вимовляються як африкати [дж], [дз], якщо належить до однієї морфеми: [джм'і́л'], [дзе́ркал'о].

8. У кінці слова і складу, на початку слова перед приголосним фонема [в] реалізується у звукові [ў], а [й] – у звукові [ї]: [ўра́·н'ц'і́], [пра́ўда], [ма́йка], [ж'о́ўти́].

9. Вимова деяких звукосполучень зумовлена асимілятивними змінами, зокрема:

|жц| → |з'ц'| [у кні́·з'ц'і́] (у книжці)

|шц| → |с'ц'| [нагр'о́у·с'ц'і́] (на грушці)

|чц| → [p^oý·ц':i] (ручці)

|чс'| → [ц'с'] [не^и м^oор^oó·ц'с'·а] (не морочся)

|тц| → [ц':] [кв'іц':i] (квітці)

|т'с'| → [ц':] [наўча·џүц':·а] (навчаються)

|шс'| → [с':] [б^oóри^е·с':·а] (борешся)

|жс'| → [з'с'] [зvá·з'с'·а] (зважся).

МОДУЛЬ II.

1. Лексикологія як мовознавча дисципліна

Лексика (від грец. *lexis* – слово) – це сукупність слів, уживаних у будь-якій мові. Паралельно із терміном “лексика” вживається рівнозначний термін “словниковий склад”.

Розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови в цілому як систему, а також основні типи лексичних значень, їхні структурно-семантичні розряди, групує слова за походженням і за стилістичним вживанням, досліджує шляхи розвитку і оновлення лексичної системи мови, називається **лексикологією** (від грец. *lexis* – слово, *logos* – вчення).

Об’єктом вивчення лексикології є **слово** як основна одиниця мови в єдності її змісту і форми, парадигматичні (синонімічні, антонімічні, омонімічні) зв’язки та епідигматичні (між значеннями полісемічних слів) відношення в лексичному складі мови, тематичні групи слів, особливості соціальної та територіальної стратифікації лексичного складу мови.

Предметом вивчення лексикології є **лексичне значення** слова, його властивості та структура, динаміка і статика словникового складу, види перенесень, семантичні зв’язки між словами, походження лексики та її розвиток.

У сучасній вітчизняній лінгвістиці виділяють синхронічну, або описову, історичну та порівняльну лексикологію.

Синхронічна (описова) лексикологія займається дослідженням структури лексичного складу мови на певному етапі його історичного розвитку, процесами зміни його складу, а також досліджує стилістичну диференціацію лексики, розробляє типологію значень слів, виділяє й аналізує активні й пасивні шари лексики.

Історична лексикологія досліджує закономірності формування, розвитку й оновлення мови від найдавніших часів і до сучасного

етапу.

Порівняльна лексикологія шляхом зіставлення лексичного складу двох або більше мов вивчає спільні та відмінні ознаки формування окремих лексико-семантичних груп, особливості номінації явищ дійсності, що відображають характер національного світобачення, універсальні тенденції розвитку лексичного значення.

2. Зв'язок лексикології з іншими мовознавчими дисциплінами

Розділи мовознавства, з якими пов'язана лексикологія	Визначення об'єкта мовознавчої дисципліни	Виявлення зв'язку лексикології з мовознавчою дисципліною
Семасіологія	Досліджує план змісту слова, його структуру, закономірності семантичних перетворень лексичного значення слова, вивчає процеси та причини, що зумовлюють зміну лексичного значення	Семасіологія – це частина загальної лексикології, що зосереджує увагу на змістових елементах лексичного значення, його статичності та динамічності
Етимологія	Вивчає походження слів, їхнє етимологічне значення, зміни значень, генетичні зв'язки з іншими словами тієї самої чи інших мов	Визначення первинного значення слів є важливою складовою лексикологічного аналізу
Фразеологія	Вивчає сталі, лексично неподільні поєднання слів, що відзначаються відтворюваністю, нарізно оформленістю, цілісним лексичним значенням та експресивністю	Компонентом фразеологізму є слово. Враховуються властивості лексичного значення, специфіка його трансформації та перетворення, виділяються базові для фразеологічного складу мови лексеми як знаки національної культури
Ономасіологія	Вивчає природу, закономірності та типи мовного позначення елементів дійсності, особливості первинної та вторинної номінації. У центрі уваги ономасіології є номінативна структура мовних знаків у їх проекції на позначене	Ономасіологія розробляє теорію лексичного значення у певному аспекті, простежує взаємозв'язки семантичного й номінативного аспектів мови, виділяє типи номінації

	явище	й типи номінативних одиниць
Етнолінгвістика	Вивчає зв'язки між мовою та різними сторонами матеріальної і духовної культури етносу, досліджує відображення в мові особливостей свідомості, менталітету, світобачення народу, його ідеалів і ціннісних орієнтирів	Лексичний склад мови відображає результати пізнавальної діяльності етносу і постає як поліфункціональне явище, що має загальну структурну природу
Граматика	Вивчає граматичну природу слова (морфологія) і вчення про сполучення слів у реченні та саме речення (синтаксис)	Вивчення категоріальних властивостей семантики лексичних одиниць, їхньої валентності, специфіки граматичного оформлення слова ґрунтується на визначенні специфіки лексичного значення слова
Функціональна стилістика	Вивчає диференційні ознаки структури функціональних стилів, їх зв'язок із функціями мови, процеси формування та розвитку окремих стилів, властиві для них правила відбору, використання та поєднання різних мовних засобів лексики	У лексикології мовні одиниці розглядаються з точки зору вживання, визначення шарів стилістично маркованої лексики, особливостей стильової та стилістичної диференціації
Лексикографія	Вивчає і розробляє наукові принципи і методи укладання різних типів словників	Словники української мови укладаються на основі тих здобутків, що їх має сучасна лексикологія (розкриття лексичного значення слова, повнота його семантичних відтінків, усебічна стилістична характеристика тощо)

22. Морфеміка як розділ морфології

Морфемологія / морфеміка – розділ морфології, який вивчає систему мінімальних значеннєвих одиниць та систему морфемних / морфних структур слів.

Є порівняно новим відгалуженням у мвознавчій теорії. Основоположник морфеміки – І. І. Ковалик.

Об'єкт дослідження – морфемна підсистема мови, система морфем / морфів, морфемна структура українських слів.

Предмет: 1) теорія та практика поділу слів на мінімальні далі неподільні значущі одиниці – морфеми; 2) ідентифікація виокремлених частин слова; 3) інвентаризація типів морфем (коренів, префіксів, суфіксів, закінчень) за роллю та місцем у складі слова, за функцією, за значенням, походженням; 3) інвентаризація морфемних структур слів, закони їх конструювання та розподіл за частинами слова.

Найтісніше морфемологія пов'язана зі **словотвором** і **парадигмологією**, **фонологією**. Зв'язок із **лексикологією** опосередкований – через словотвір, із **синтаксисом** – через реляційну одиницю (закінчення: реалізує можливість слова / словоформи бути членом словосполучення і речення). Характерний частковий зв'язок з **орфографією**, оскільки в основі української орфографії лежить, крім фонетичного й традиційного, морфологічний принцип написання слів, який полягає в тому, щоб, незважаючи на відмінність у звучанні, морфему писати однаково.

23. Морфема як мінімальна значуща одиниця мови

Морфема – найменша неподільна значуща одиниця мови, яка виступає носієм певного лексичного чи граматичного значення слова і регулярно відтворюється відповідно до моделей цієї мови.

Термін у слов'янському мовознавстві вперше ввів у 1881 році І О Бодуен де Куртене, а в українському – у 1907 р. Є. Тимченко.

Диференційні ознаки: 1) мінімальність (морфему не можна поділити на менші компоненти без втрати значення); 2) значеннєвість (виокремлені частини мають значення);

3) двобічність (для ідентифікації морфеми однаково важливі і форма, і значення); 4) інфаріантність; 5) парадигматичність; 6) виокремлюється у слові (морфему можна описати тільки через слово); 7) синтаксично несамотійна (морфема не може переміщатися у межах слова, а тим більше – в межах речення); 8) морфема – одиниця мови (незважаючи на те, що морфема виокремлюється у слові, виокремившись, вона набуває певної самотійності, автономності і у такий спосіб є одиницею мови).

Морфема і слово: спільні та відмінні ознаки

Спільне	Відмінне	
	Морфема	Слово
1. Значеннєві одиниці: обидві мають значення	Синтаксично несамотійна частина слова, поза словом не існує	Синтаксично самотійна одиниця (є членом речення і може бути самотійним реченням)
2. Двобічні одиниці: обидві мають план значення і план вираження	Мінімальна, далі неподільна	Не мінімальна, як мінімум двочленна (корінь та закінчення)
	Місце у слові чітко фіксоване (за винятком окремих коренів в межах складних слів)	Відносно вільне у межах речення (можлива інверсія)
3. Є абстрактно-конкретною сутністю: і слово, і морфему пов'язують інваріантно-варіантні відношення (слово / словоформа, морфема / морф)	Не має морфологічного оформлення, смислової завершеності, не є лексико-граматичною єдністю (-син-, -син'-)	Завжди морфологічно і семантично оформлене, є лексико-граматичною єдністю (син'-ий, син'-і-ти-Ø, син-и-ти-Ø, син'-Ø-Ø, син'-о)
	Не виражає поняття	Виражає поняття як узагальнене уявлення про предмети, явища
4. Вступають у системні зв'язки відповідно до двох типів відношень – парадигматичних і синтагматичних	Значення актуалізується в поєднанні з іншими морфемами (уч-и-тел'-к-а – СЗ 'особа жіночої статі', колис-к-а – СЗ 'предмет')	Значення, як правило, не залежить від контексту – інших слів у реченні
	Значення більш узагальнене.	Більш конкретні назви предметів, ознак, дій.
5. Мають цілісну структуру: у слово не можна вставити інше слово; в морфему не можна вставити іншу	Завжди тільки відтворюється мовцями, як «готова» і цілісна одиниця	Не тільки відтворюється, а й створюється мовцем – слова-оказіоналізми, потенційні слова
	Одиниця нижчого	Одиниця вищого знакового

морфему	знакового рівня, ієрархічна залежність «входить у слово»	рівня, ієрархічна залежність «складається з морфем» і «входить у речення»
---------	--	---

34. Словотвір як розділ мовознавства

Дериватологія відносно молода лінгвістична дисципліна. До ХХ ст. питання словотвору розглядали в межах морфології (Б. І. Буслаєв, П. Ф. Фортунатов, Л. А. Булаховський), лексикології (О. О. Потебня), граматики (Л. В. Щерба).

У сучасній лінгвістиці термін **словотвір** / **дериватологія** (deriware – *творю*, logos – *наука*) має 2 значення:

- словотвірна підсистема мови, системний механізм мови, за допомогою якого утворюються похідні слова;
- розділ морфології, який вивчає словотвірну підсистему мови, а саме формально-змістові словотвірні відношення, словотвірну структуру та способи творення похідних слів.

Об'єктом дослідження є словотвірна підсистема мови, система похідних слів, засоби та способи їхнього творення.

Предмет дослідження – похідне слово з погляду його словотвірної структури як основна одиниця і як компонент комплексних одиниць словотвору.

До **завдань** словотвору належить також вивчення усіх словотворчих засобів мови.

Історична (діахронічна) дериватологія вивчає історію формування системи і структури словотвору та процес їх подальшого розвитку у сфері всіх способів словотворення в межах усіх частин мови від початку становлення мови до сучасного її стану.

Синхронічна дериватологія має предметом вивчення систему й структуру словотвору мови на певному етапі розвитку, зокрема й сучасному.

Словотвір як один із розділів мовознавства пов'язаний з морфемологією, парадигмологією, лексикологією, семасіологією, стилістикою, фонологією, діалектологією, ономастикою.

Явища словотворення, формотворення та словозміни нетотожні. **Словотворення** – процес утворення нових слів на базі існуючих у мові зі зміною лексичного значення (*книга, книгар, книгодрук, книжечка*).

Формотворення – це утворення граматичних форм одного й того самого слова за допомогою формотворчих афіксів (префікса і суфікса). У ході формотворення лексичне значення слова не змінюється.

Словозміна – творення форм того самого слова за допомогою закінчення. Змін у семантиці слова при цьому не відбувається (*книга, книги, книзі, книгу, книгам* – змінюються тільки закінчення).

35. Похідне слово як основна одиниця словотвору

За ознакою належності чи неналежності до процесу словотворення протиставляються слова непохідні (немотивовані) й похідні (мотивовані).

Похідне (мотивоване, деривата / -ема) – це слово з вивідною основою, що є або сприймається як утворене від інших слів, а отже, як правило, воно семантично (за значенням) і / або структурно (за кількістю морфем) складніше.

Головна **ознака** похідного слова: має більш складну, ніж первинне слово, будову.

Значення похідних слів мотивоване, тобто його можна пояснити через значення того слова, від якого воно утворене. Мотивованість слова слугує основною ознакою похідності. Похідні слова семантично співвідносяться із твірними словами.

Непохідне (немотивоване) слово – це слово, значення якого в сучасній мові не пояснюється.

Мотивуюче (твірне) слово – це слово, від якого утворюється нове слово; це слово, яке мотивує значення похідного.

36. Твірна основа та словотвірний формант. Види словотвірних формантів

Твірна основа – частина слова, яка є спільною для первинного і похідного слова. Це та частина мотивованого похідного слова, до якої додається дериватор.

Твірними основами можуть бути слова різних частин мови. Найчастіше словотвірною базою є повнозначні частини мови (іменник, прикметник, дієслово, числівник, рідше займенник і прислівник).

Мотиваційні відношення між словами завжди встановлюються попарно. Твірна основа може виявлятися як у **ланцюговому** (твірна основа ускладнюється за кілька словотвірних тактів: *сніг* → *сніговий* → *сніговик*), так і **радіальному** (одна твірна основа мотивує кілька похідних: *сніг* → *сніжний*, *сніг* → *сніговий*, *сніг* → *сніжок*).

Похідна основа – це така основа, що утворена від іншої основи і тому, як правило, формально складніша на словотвірний формант і / або семантично складніша, оскільки її значення визначається шляхом співвіднесення значення твірної основи.

Словотвірний формант (дериватор) – структурно-семантичний компонент (афікс або комплекс афіксів), за допомогою якого утворюється похідне слово. Це найменша одиниця за формою (не за кількістю морфем) і за змістом, що є в похідній основі і якої немає в твірній основі.

Словотвірні форманти бувають: 1) афіксальні (морфема-афікс у словотвірній функції) – префіксальний, суфіксальний і постфіксальний форманти; 2) конфіксальні (функціональна єдність кількох афіксів) – префіксально-суфіксальний, суфіксально-постфіксальний та префіксально-суфіксально-постфіксальний форманти).

37. Словотвірне значення, словотвірний тип і словотвірний ланцюжок

Словотвірне значення – узагальнене значення ряду мотивованих слів із одним і тим самим формантом, яке відрізняє їх

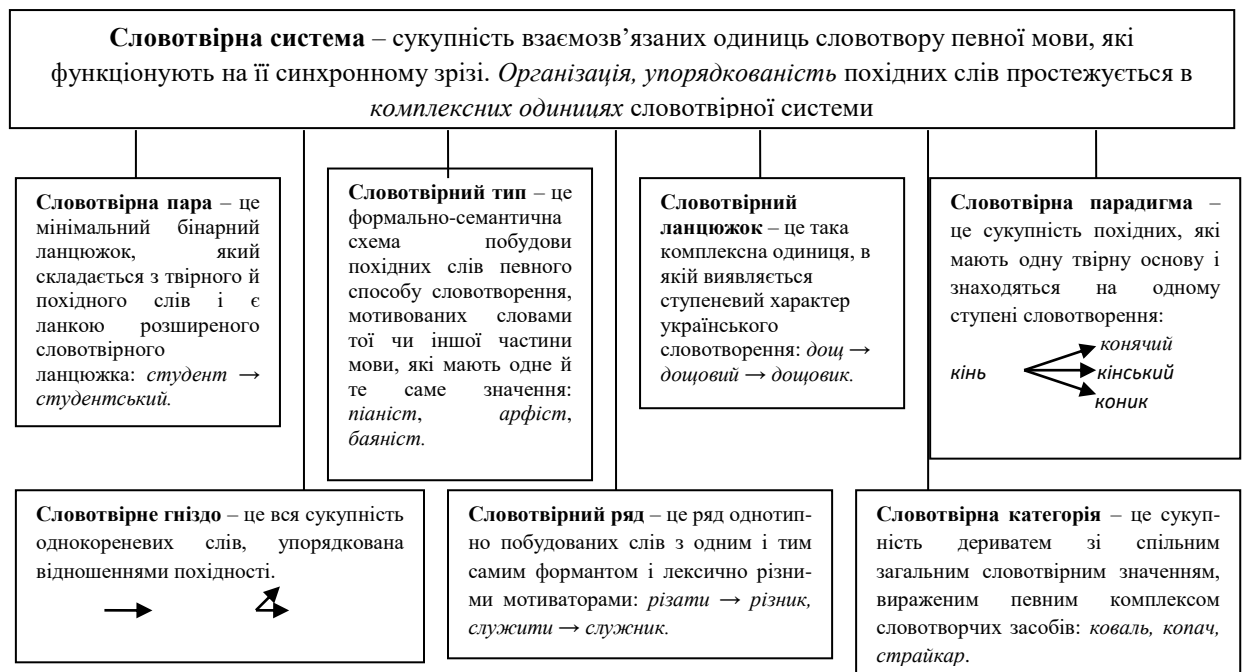
від слів мотивуючих; це спільне значення для певного лексико-семантичного розряду слів, що виражене певним формантом.

Словотвірний тип – сукупність слів (дериватів), що належать до однієї частини мови, мають спільний афікс, але різні корені (*вишняк, березняк, дубняк; селянство, студентство*). Ряд словотвірних типів, що характеризуються одним і тим же видом форманта (префікс, суфікс, постфікс тощо), об'єднуються в один спосіб творення.

Словотвірні типи бувають: 1) за **участю афікса** (суфіксальні, префіксальні, префіксально-суфіксальні); 2) за **використанням: продуктивні / регулярні** (поповнюється новими одиницями: іменникові суфікси **-ник (-ниц-я), -ист (-истк-а), -ач (-ачк-а)**: *робітник – робітниця, артист – артистка, читач – читачка*; віддієслівні іменники із суфіксом **-ни-**: *читання, навчання, виховання, виконання* тощо); **непродуктивні / нерегулярні** (закриті списки дериватів: *кривавий, попадя, пастух, говорун, двоїти*).

Словотвірний ланцюжок – це ряд однокорінних похідних, зв'язаних між собою послідовним словотвором: *рука – рукав – нарукавник; арфа – арфіст – арфістка*. Словотвірних пар стільки, скільки похідних слів. У словотвірному ланцюжкові кожне похідне слово розміщується безпосередньо після свого твірного; від одного твірного може творитися кілька слів.

Словотвірна пара – це похідне і твірне слова, що різняться між собою одним словотвірним формантом: *школ-а – школ'-ар-ф*.

53. Категорія збірності та одиничності

Одиничні назви протиставляються своїм значенням збірним та речовинним іменникам, наприклад: *пташина* – *птаство*.

Граматичне протиставлення кількісного вияву в одиничних іменниках виражається у формах числа: *квасолина* – *квасолини*.

Одиничні іменники можуть сполучатися з числівниками: *три горошини*, *чотири насінини*.

Збірним протиставляються **одиничні**, або **сингулятивні** (лат. *singularis* – однина) іменники: *селянин*, *пшеничина*.

Не мають значення сукупності (*пшонина*, *сльозина*), а належать до числа тих, що позначають предмети, які можна рахувати.

Семантично одиничні іменники поділяють на дві групи:

- 1) сингулятиви, що співвідносяться як зі збірними іменниками, так і з множиною конкретних іменників: *селянство* – *селянин* – *селяни*; *сливняк* – *слива* – *сливи*;
- 2) сингулятиви, що співвідносяться лише з речовинними іменниками: *стебло* – *стеблина*, *бадилля* – *бадилина*.

Граматичні особливості сингулятивних іменників:

- 1) наявність суфіксів *-ин*, *-инк-а*, *-иночк-а* (*грузин*, *квасолинка*, *билиночка*);
- 2) частина сингулятивів змінюється за числами (*сніжинка* – *сніжинки*, *пшеничина* – *пшеничини*);
- 3) вживання з числівниками (*чотири горошини*, *дві стеблини*).

Серед загальних іменників із конкретним значенням окрему групу становлять збірні.

Збірні іменники – іменники, що виражають неозначену множину (сукупність) предметів або осіб як єдине неподільне ціле.

Їх поділяють на **лексико-семантичні групи** із значенням сукупності: назви осіб: *професура, селянство*; назви тварин: *мошکارа, мушва*; назви рослин: *малинник, сосняк, березняк, листя*; назви предметів: *апаратура, білизна, ганчір'я*.

Граматичні ознаки збірних іменників: відсутність категорії числа; наявність у них форми тільки однини: *ректорат, рідня*; нездатність до поєднання з числівниками.

Форма однини збірних іменників виражає значення множинності (*доцентура – доцент, сосняк – сосна*), що означає нечленовану, неподільну множинність, яка не піддається лічбі (*студентство*).

Значення неподільної множинності багатьох збірних іменників виражається суфіксами **-ств-о, -цтв-о** (*воїнство, козацтво*), **-а (-я)** (*гілля*), **-н-я** (*офіцерня*), **-в-а** (*грошва*), **-от-а** (*парубота*), **-инн-я** (*гарбузиння*), **-ин-а** (*яровина*), **-няк, -ник** (*лозняк, сливник*), **-еч-а** (*малеча*), **-изн-а** (*білизна*), **-ар-а, -ор-а** (*мошکارа, дітвора*), **-ур-а** (*апаратура*), **-ат** (*єпископат*), **-атик-а** (*проблематика*), **-іан-а** (*Шевченкіана*), **-і-я** (*топонімія*).

Безсуфіксні збірні іменники трапляються рідко: *зелень, нечисть, хвоя, знать* і под. У них значення збірності виражається лексично.

Не належать до збірних іменники типу *загін, група, рота, полк, ліс, народ, ансамбль* (наявність категорії числа; здатність до сполучуваності з кількісними числівниками).

54. Поняття про категорію роду іменників

Категорія роду іменника – це визначальна граматична категорія, яка вказує на здатність іменників поєднуватися з певними формами пов'язаних з ними слів.

Іменники мають рід, а не змінюються за родами!

Усі іменники (крім винятків) поділяються за граматичним родом на три групи: **чоловічого, жіночого і середнього роду**.

Спільний рід – рід української мови, у якому іменники можуть вживатися в одній і тій же самій формі зі значенням кількох родів: чоловічого й жіночого, чоловічого й середнього, жіночого й середнього, чоловічого, жіночого і середнього: *нероба, рева, базіка, нікчема, ледащо* тощо (мають закінчення **-а**, рідше **-о**). Рід особи, названої іменником спільного роду, визначають за змістом речення чи за родом прикметника або займенника, який стосується іменника.

Подвійний рід (чоловічий – середній, жіночий – середній) фіксують в іменниках із суфіксами **-ищ-е, -иськ-о**, що мають відтінок згрубілості: *ручище, свекрушисько*.

Якщо іменник уживають лише в множині, то він граматичного роду не має (*змовини, оглядини, завидки, Бровари*).

Засоби вираження родових значень в українській мові: а) **провідні**: морфологічний (відмінкові закінчення); синтаксичний (наявність узгодження); б) **допоміжні**: словотвірний (окремі суфікси надають значення певного роду); лексичний (лише назвам істот із значенням назв осіб і тварин: *батько – мати, брат – сестра, син – дочка, хлопчик – дівчинка*).

ІІІ. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Українська мова належить до:

- а) індоєвропейської групи мов;
- б) східної групи слов'янських мов;
- в) групи західнослов'янських мов.

2. У становленні української мови виділяють такі періоди:

- а) протоукраїнська мова, староукраїнська мова, середньоукраїнська мова, нова українська мова;
- б) протоукраїнська мова, староукраїнська мова, нова українська мова;
- в) протоукраїнська мова, староукраїнська мова, середньоукраїнська мова.

3. Від інших слов'янських мов українську мову відрізняють такі фонетичні риси:

- а) чергування /o/, /e/ з /i/ у нових закритих складах;
- б) чергування /o/, /e/ з /i/ у відкритих складах;
- в) чергування /o/, /e/ з /i/ у прикритих складах.

4. Для української і білоруської мов спільними є такі фонетичні риси:

- а) збереження дзвінкості приголосних у кінці слова і в позиції перед наступним глухим;
- б) оглушення дзвінких приголосних перед глухими приголосними;
- в) одзвінчення глухих приголосних перед дзвінками приголосними.

5. Послідовна рефлексія праслов'янського ё як і відрізняє:

- а) українську мову від інших слов'янських мов;
- б) українську мову від західнослов'янських мов;
- в) українську мову від південнослов'янських мов.

6. Злиття [y] та [i] в голосному [и] вважають характерною фонетичною рисою:

- а) східнослов'янських мов;
- б) української мови;
- в) західнослов'янських мов.

7. До найістотніших ознак літературної мови належать:

- а) наддіалектна загальнонаціональна форма існування, поліфункціональність, унормованість, стилістична диференціація;
- б) наддіалектна загальнонаціональна форма існування, поліфункціональність, наявність загальноприйнятих і кодифікованих фонетичних норм;
- в) поліфункціональність, унормованість, стилістична диференціація.

8. У сучасній українській мові виділяють такі діалекти:

- а) північні, південно-східні, південно-західні;
- б) північні, південно-східні, середньонаддніпрянські;
- в) південно-східні, південно-західні.

9. За акустичними ознаками звуки поділяються на:

- а) тони і шуми;
- б) тони;
- в) шуми;

10. З акустичного погляду звуки розрізняються за:

- а) силою (інтенсивністю), висотою, тривалістю, тембром;
- б) інтенсивністю, тривалістю, тембром;
- в) силою, висотою, тривалістю.

11. Ознаки фонем, які не залежать від різних додаткових умов і є достатніми для визначення її в сильній позиції, називаються:

- а) самостійними, або диференційними;
- б) самостійними недиференційними;
- в) несамостійними, або недиференційними.

12. Конкретна реалізація фонем у мовленні називається:

- а) алофоном;
- б) фонемосполукою;
- в) звукосполукою.

13. Інваріантом /т/ є така одиниця мовлення:

- а) приголосна, шумна, глуха, языкова, передньоязыкова, проривна, тверда, неносова;
- б) приголосна, шумна, глуха, тверда, щілинна;
- в) приголосна, шумна, языкова, зімкнено-прохідна, тверда.

14. У сучасній українській мові розрізняють:

- а) позиційні, комбінаторні, факультативні алофони;
- б) позиційні та факультативні алофони;
- в) комбінаторні та факультативні алофони.

15. Реалізація фонему /т'/ у звукові /д'/ у слові [бород'ба] вважається:

- а) позиційним алофоном;
- б) комбінаторним алофоном;
- в) факультативним алофоном.

16. Інваріантом фонему /ж/ є така фонетична одиниця:

- а) приголосна, шумна, задньоязикова, щілинна, шипляча;
- б) приголосна, шумна, дзвінка, язикова, передньоязикова, щілинна, шипляча;
- в) приголосна, шумна, дзвінка, альвеолярна, фрикативна, напівпалаталізована.

17. Система літер і додаткових позначок, що служать для відтворення звукової системи мови, називається:

- а) фонематичним алфавітом;
- б) фонетичним алфавітом;
- в) фонетичною транскрипцією.

18. Зміни, що відбуваються внаслідок взаємодії звуків різних категорій (голосних і приголосних), називають:

- а) коартикуляцією;
- б) акомодациєю;
- в) дисиміляцією.

19. До найголовніших модифікацій звуків у мовленнєвому потоці в системі вокалізму належать:

- а) акомодация, редукція, гармонійна асиміляція;
- б) акомодация, редукція;
- в) акомодация, вокальна асиміляція.

20. Видозміна голосних звуків, що є наслідком меншої напруженості й тривалості артикуляції, називається:

- а) редукцією;
- б) акомодациєю;
- в) регресивною акомодациєю.

21. Ненаголошений голосний [e] перед складом з наголошеними [i], [и], [y]:

- а) меншою мірою наближується до [и];
- б) більшою мірою наближується до [и];
- в) не наближується до [и].

22. Чергування, спричинювані міжфонемною взаємодією, яка реалізується в живому мовленні у межах однієї й тієї ж

морфеми, на межі морфем (слів), у складі фонетичного слова, називаються:

- а) фонетичними;
- б) історичними;
- в) живими;
- г) традиційними.

23. Інваріантом /е/ є така одиниця мовлення:

- а) голосна, переднього ряду, середнього підняття, нелабіалізована;
- б) голосна, переднього ряду, високо-середнього підняття, нелабіалізована;
- в) голосна, заднього ряду, середнього підняття, нелабіалізована.

24. Інваріантом /в/ є така одиниця мовлення:

- а) приголосна, сонорна, губна, губно-зубна, фрикативна, тверда, неносова;
- б) приголосна, сонорна, губна, губно-губна, зімкнена, тверда, неносова;
- в) приголосна, сонорна, губна, губно-губна, фрикативна, неносова, напівпом'якшена.

25. Інваріантом /ч/ є така одиниця мовлення:

- а) приголосна, шумна, языкова, передньоязыкова, щілинна;
- б) приголосна, шумна, глуха, языкова, передньоязыкова.
- в) приголосна, шумна, глуха, языкова, передньоязыкова, злита (африкат), шипляча.

26. У якому рядку всі приголосні за способом творення належать до щілинних:

- а) [в], [ф], [з], [з'], [с], [с'], [ж], [ч], [ш], [j];
- б) [в], [ф], [з], [з'], [с], [с'], [ж], [ш], [г], [х], [м];
- в) [в], [ф], [з], [з'], [с], [с'], [г], [х], [ж], [ш], [j].

IV. ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

3. ВИКОНАТИ ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР ТЕКСТУ

Схема фонетичного аналізу тексту

1. Запис тексту фонетичною і фонематичною транскрипціями.
2. Визначення слів, у яких наявні чи можливі зміни голосних і приголосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ.
3. Обґрунтування літературної вимови звуків і звукосполучень.
4. Встановлення принципів правопису орфограм і формулювання правил.

4. ВИКОНАТИ ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР ПІДКРЕСЛЕНИХ СЛІВ

Схема фонетичного розбору слова

1. Слово, яке аналізується; кількість букв у ньому.
2. Запис слова фонетичною транскрипцією; кількість звуків.
3. Запис слова фонематичною транскрипцією; кількість фонем.
4. Визначення наголосу у слові, його характеристика.
5. Поділ слова на склади, їх характеристика.
6. Характеристика голосних звуків (ряд, піднесення, лабіалізація, вияв фонемі).
7. Характеристика приголосних звуків (групи за співвідношенням голосу і шуму, місцем творення, способом творення, палатальністю, подовженістю, акустичним враженням, наявністю / відсутністю назалізації; вияв фонемі).
8. Пояснення наявних чи можливих фонетичних явищ у системі голосних фонем (звуків).
9. Пояснення наявних чи можливих фонетичних явищ у системі приголосних фонем (звуків).
10. Обґрунтування літературної вимови звуків і звукосполучень.
11. Встановлення принципів правопису орфограм; формулювання відповідних правил.

12. Встановлення можливих варіантів переносу слова з рядка в рядок.

5. ВИКОНАТИ ЛЕКСИЧНИЙ РОЗБІР ПІДКРЕСЛЕНИХ СЛІВ

Схема лексичного розбору слова

1. Слово, що аналізується.
2. Повнозначне чи службове.
3. Лексичне значення слова.
4. Група за кількістю значень.
5. Група за характером значень; тип перенесення.
6. Добір омонімів, синонімів, антонімів, паронімів.
7. Група за походженням.
8. Група за активністю вживання; різновид пасивного.
9. Група за сферою вживання; різновид спеціального.
10. Група за стилістичними властивостями.

6. ВИКОНАТИ МОРФЕМНИЙ РОЗБІР ПІДКРЕСЛЕНИХ СЛІВ

Схема морфемного аналізу

1. Слово, яке аналізується.
2. Відмінюване чи незмінне.
3. Виділення і характеристика закінчення: повне, відсутнє, нульове.
4. Виділення і характеристика основи (вільна / зв'язана; суцільна / перервана; проста / складна; одно морфемна / поліморфемна; похідна / непохідна.
5. Виділення кореня шляхом добору спільнокореневих слів; визначення варіантів кореня.
6. Виділення та характеристика префіксів, суфіксів, постфіксів,

інтерфіксів (за функцією і продуктивністю).

7. Зміни в морфемній будові слова.

7. ВИКОНАТИ ПІДКРЕСЛЕНИХ СЛІВ

СЛОВОТВІРНИЙ

РОЗБІР

Схема словотвірного аналізу

1. Слово, яке аналізується.
2. Частина мови.
3. Словотвірний ланцюжок.
4. Твірне (мотивуюче) слово.
5. Твірна основа.
6. Характер твірної основи.
7. Словотворчі засоби.
8. Спосіб словотвору.
9. Словотвірне значення.
10. Морфонологічні зміни.

8. ВИКОНАТИ ПІДКРЕСЛЕНИХ СЛІВ

МОРФОЛОГІЧНИЙ

РОЗБІР

Схема морфологічного розбору іменника

1. Слово, яке аналізується.
2. Частина мови.
3. Початкова форма.
4. Лексико-граматичні розряди (власна чи загальна назва; назва істоти чи неістоти; позначає абстрактне чи конкретне поняття; збірний, одиничний, матеріально-речовинний).
5. Рід.
6. Число.

7. Відмінок.
8. Відміна.
9. Група.
10. Синтаксична роль.
11. Спосіб творення.
12. Вимова і написання.

VI. КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

АБЕТКА (від перших літер укр. алфавіту **а** та **бе**) – див. *Алфавіт*.

АБРЕВІАТУРА – (італ. abbrevio – скорочую) – іменник, утворений з усічених слів вихідного словосполучення чи з усічених компонентів вихідного складного слова.

Абсолютні синоніми – слова, цілком ідентичні за своїм лексичним значенням та емоційно-експресивним забарвленням.

АЗБУКА (від назв перших літер кирилиці азъ> та буки) – див. *Алфавіт*.

АКАННЯ – вимова не ненашеного звука [о] як [а] або як звука, близького до [а]. **А.** властиве російській і білоруській літературним мовам та північним говорам української мови. В українській літературній мові **А.** сприймається як порушення норм літературної вимови.

АКОМОДАЦІЯ (лат. accomodatio – пристосування) – часткове пристосування вимови суміжних приголосних і голосних звуків. **А.** прогресивна – **А.**, при якій артикуляція наступного звука пристосовується до кінця артикуляції попереднього звука, пор.: *тук і ток, сядь і сад*. **А.** регресивна – коли кінець артикуляції попереднього звука пристосовується до початку артикуляції наступного звука, пор.: *двоготь, просьба*.

Активна лексика – слова повсякденного вжитку.

АКУСТИЧНИЙ (гр. akustikos – слуховий) – той, що сприймається слухом. **А.** *аналіз, А. апарат, А. бік звуків мови, А. властивості звуків, А. класифікація голосних (приголосних)*.

АКЦЕНТ (лат. accetus – наголос) – мимовільне спотворення звуків певної мови людиною, для якої ця мова нерідна. Помилки спричинені впливом системи рідної мови (пор. вислови *німецький акцент, грузинський акцент*), а також – у межах однієї мови – впливом діалектної вимови, коли носій діалекту недостатньо

володіє нормами літературної мови, напр.: виразне акання у мові носіїв північних говірок української мови.

АКЦЕНТОЛОГІЯ (від лат. *accetus* – наголос і гр. *logos* – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає природу, типи і функції наголосу.

АКЦЕНТУАЦІЙНІ НОРМИ – див. *Норма*.

АКЦЕНТУАЦІЯ – (лат *accetus* – наголос) – 1) наголошування окремих елементів у слові чи фразі; 2) система наголосів певної мови чи в групі споріднених мов; 3) позначення наголосів у писаному (чи друкованому) тексті, у транскрипції.

АЛІТЕРАЦІЯ (від лат. *ad* – до, при і *littera* – літера) – повторення однакових приголосних звуків чи звукосполучень у віршовому рядку, строфі, у реченні. Використовується як стилістичний засіб підсилення виразності. Напр.: *Жухне жах на ножах на тривожних рубежах* (І. Драч); *Світи сотають нерви металеві, болить в бетон закована земля* (Л. Костенко); *Солодкий сон оси і сливи й сови у присмерку сплачі* (М. Вінграновський).

АЛФАВІТ, абетка, азбука (гр. *alphabetos*, від назв двох перших літер гр. *Α* – альфа та *Β* – бета, або новогр. *віта*) – система писемних знаків – літер, що зображають звукові елементи слова. Порядок розміщення літер для певної мови є традиційним. Український А. складається із 33 літер. Фонетичний А. – система знаків, яку використовують для фонетичної транскрипції.

Аналітичні М.–М., в яких граматичні відношення між словами виражаються службовими словами, порядком слів, інтонацією тощо. Це англійська, французька, іспанська, болгарська та інші М. Див. також *Синтетичні мови*.

АНАЛОГІЯ (гр. *analogia* – відповідність, схожість) – уподібнення, викликане впливом одних елементів мови на інші, що зумовлює появу продуктивної моделі. А. є одним із чинників розвитку та функціонування мови. А. виявляється на всіх рівнях мови. Напр.: у звукосполуках **-оро-**, **-ере-** немає чергування **о**, **е** з **і** (*берег*, *сором*), а в словах *пори́г*, *сморі́д* чергування відбулося під впливом аналогічній форм *ри́г*, *ри́д*, де воно закономірне.

Антитеза – стилістичний прийом, що полягає в зіставленні протилежних думок або образів для посилення враження.

Антоніми – пари слів, що, маючи семантичну спільність, є протилежними за значенням.

АПЛІКАЦІЯ (лат. *applicatio* – прикладання) – часткове накладання звуків однієї морфеми на іншу, що спричинює подвійну роль цих звуків. Напр.: *Донець* + *цький* – *донецький*, *матрос* + *ський* – *матросський*.

АПОКОПА (гр. *арокорē* – відсікання) – 1) відпадання кінцевого звука, що призводить до скорочення слова. Напр.: *щоби* – *щоб*, *знову* – *знов*, *може* – *мо*; 2) творення нових слів способом скорочення. Напр.: *кінематограф* – *кіно*, *метрополітен* – *метро*.

АПОСТРОФ (гр. *apostrophos* – звернений знак набік або назад) – надрядковий знак у вигляді коми, що вживається: а) для позначення на письмі роздільної вимови **я, ю, є, ї** як двох звуків [йа], [йу], [йе], [йї] після літер, що позначають тверді приголосні (губні та **р**, префіксальні приголосні, кінцеві приголосні в першій частині слова). Напр.: *реп'ях*, *верф'ю*, *подвір'я*, *під'їзд*, *з'єднання*, *дит'ясла*; б) для виділення службових слів (часток) в іншомовних власних назвах. Напр.: *д'Артаньян*, *О'Генрі*; в) для позначення палаталізації (пом'якшення) приголосних у фонетичній транскрипції. Напр.: [б'іл'], [в'ітер].

АРГО – 1. Один із різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноновживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики (у широкому розумінні). 2. Мова соціального дна, зокрема злодіїв, рекетирів, картярів та інших (у вузькому розумінні).

V. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Навести приклади текстів книжних стилів літературної мови. Пояснити їх призначення, сферу використання та мовні засоби.

2. Навести приклади текстів уснорозмовних стилів. З'ясувати їх призначення, сферу використання та мовні засоби.

3. Пояснити вимову голосного звука [i] у літературній мові й територіальних діалектах:

а) віз, річ, стіл, шість, дід, міст, радість, дім, дзвінкий, жартівливий;

б) сіно, на полі, кінь, віл, кіт, попіл, ніч, сірка, пісок, річка;

в) сніг, звір, Канів, біда, осінь, річ, вікно, зірка, смішний, кількість.

4. Записати слова фонетичною транскрипцією. Пояснити вимову голосних [e], [и], [o]:

а) широкий, сестра, привітність, півень, дитина, письменниця, торішній, криниця, календар, переживає;

б) черешня, ведмідь, читання, лелека, лиман, коридор, кожух, пшениченька, береза, арифметика;

в) зеленіє, кишеня, апельсин, стою, середа, зосередження, слов'янський, дисидент, делегація, морквяний.

3. З'ясувати відмінність і подібність звуків в артикуляційному й акустичному відношеннях:

а) [i] – [и], [a] – [o], [к] – [т], [р] – [л], [д] – [д'], [в] – [г];

б) [i] – [e], [e] – [o], [в] – [з], [ш] – [с], [л] – [л'], [м] – [н'];

в) [a] – [y], [i] – [y], [д] – [б], [к] – [ф], [з] – [з'], [ш] – [ч].

4. Визначити звукові реалізації (звукове поле) фонем:

а) |з|, |к|, |ж|, |ч|, |о|;

б) |с|, |г|, |ш|, |е|, |т|;

в) $|З'|$, $|Д|$, $|В|$, $|И|$, $|Ц|$.

ВІІ. ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
2. Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Українська мова. Морфеміка і словотвір / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004 – 184 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматика укр. мови / І. Р. Вихованець. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник для студентів ВНЗ / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ “Академія”, 2004. – 336 с.
5. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К., 1998. – 162 с.
6. Передрій Г. Г. Лексика і фразеологія української мови / Г. Г. Передрій, Г. М. Смолянiнова. – К., 1983. – 207 с.
7. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева. – К. : Знання, 2010. – 374 с.
8. Сучасна українська літературна мова : [підручник для студентів філологіч. спец. вузів]/[за ред. А. П. Грищенка]. – 3-тє, переробл. і доп. – К. : Вища школа, 2002. – 493 с.
9. Сучасна українська літературна мова : [підручник для студентів вузів]/[за ред. М. Я. Плющ]. – 4-те вид., стереот. – К. : Вища школа, 2003. – 430 с.
10. Сучасна українська літературна мова : Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. – 7-ме вид., стер. – К. : Вища шк., 2009. – 430 с.
11. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика : підручник / А. К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 340 с.
12. Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; За ред. О. Д. Пономарева. – 2-ге вид., перероб. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.

13. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова : модульний курс : навч. посібник / Н. Г. Шкурятяна, С. В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2007. – 822 с.

Допоміжна

1. Акцентологія. Етимологія. Семантика: До 75-річчя академіка НАН України В. Г. Скляренка. – К. : Наукова думка, 2012. – 775 с.

2. Аркушин Г. Незмінні західнополіські іменні лексеми / Г. Аркушин // Українська мова. – 2017. – № 2 (62). – С. 40 – 48.

3. Городенська К. Профі-кар'єра чи професійна кар'єра / К. Городенська // Українська мова. – 2017. – № 2 (62). – С. 122.

4. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія / В. О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.

5. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія: Навчальний посібник / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1998. – 189 с.

6. Гуряєва Н. Особливості мови першого українського молитовника / Н. Гуряєва // Українська мова. – 2017. – № 2 (62). – С. 27 – 39.

7. Дочу А. Р. Мовні контакти і запозичення як чинник формування тематичних груп лексики (на матеріалі англійського орнітонімікону) / А. Р. Дочу. – К. : Наук. думка, 2017. – 206 с.

8. Дюндик О. Креативний потенціал неолексикону Євгена Пашковського / О. Дюндик // Українська мова. – 2017. – № 2 (62). – С. 110 – 122.

9. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К., 1972. – Ч. 1. – 402 с.

10. Індоевропейська спадщина в лексиці слов'янських, балтійських, германських і романських мов: Семантичні та словотвірні зв'язки і процеси / Відп. ред. В. П. Пономаренко. – К. : Видавн. дім Д. Бураго, 2013. – 604 с.

11. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ [та ін.]; за ред. С. О. Карамана. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 560 с.

12. Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української

літературної мови : Учб. посібник / Ю. О. Карпенко. – Одеса, 1996. – 144 с.

13. Клименко Н. Вияви категорії демінутивності в науковому стилі / Н. Клименко // Українська мова. – 2017. – № 2 (62). – С. 3 – 13.

14. Клименко Н. Демінутиви у біологічній терміносистемі сучасної української мови / Н. Клименко // Українська мова. – 2017. – № 1 (61). – С. 29 – 41.

15. Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української мови: Навч. посібник / Н. Ф. Клименко; Ін-т змісту і методів навчання. Київ. ун-т імені Т. Шевченка. – К., 1998. – 182 с.

16. Кобирилка Г. Джерела дослідження динаміки акцентуації в українських діалектах / Г. Кобирилка // Українська мова. – 2017. – № 1 (61). – С. 55 – 65.

17. Кредатусова Я. Мовні інновації-аббревіації в сучасній словацькій мові (у порівнянні з українською) / Я. Кредатусова // Українська мова. – 2017. – № 1 (61). – С. 77 – 91.

18. Розгон В. В. Фонетика, фонологія, графіка й орфографія сучасної української мови : навчально-методичний посібник для студентів / В. В. Розгон. – Вид. 6-е, доп. і переробл. – Умань : ФОП Жовтий 2014. – 168 с.

19. Селігей П. О. Світло і тіні наукового стилю / П. О. Селігей. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. – 627 с.

20. Скляренко В. Г. Історія українського наголосу. Дієслово / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 2017. – 660 с.

21. Соколова С. Порівняльне дослідження української та російської мов і проблеми соціолінгвістики / С. Соколова // Українська мова. – 2017. – № 1 (61). – С. 42 – 54.

22. Стишов О. А. Основні джерела поповнення фразеологічного складу української мови кінця XX – початку XXI століть / О. А. Стишов // Мовознавство. – 2015. – № 1. – С. 33 – 47.

23. Сучасна українська мова : Фонетика / За ред. І. К. Білодіда. – К., 1973. – 435 с.

24. Сучасна українська літературна мова : фонетика, орфоепія, графіка, орфографія : навчально-методичний посібник для студентів-філологів вищих навчальних закладів / уклад. З. І. Комарова, В. В. Розгон. – Умань., 2014. – 213 с.

25. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – XXI ст.) / О. О. Тараненко. – К. : Видавн. дім Д. Бураго, 2015. – 248 с.

26. Томіленко Л. М. Суржик як об'єкт наукових досліджень і дискусій / Л. М. Томіленко // Мовознавство. – 2014. – № 4. – С. 69 – 80.

14. Українська мова. Енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), О. І. Зяблюк та ін. – 2-е вид. випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.

15. Цілина М. М. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [навч. посібник для дистанційного навчання]. – К. : Університет «Україна», 2009. – 215 с.

16. Яценко Н. Жанрово-стильова специфіка наукової рецензії / Н. Яценко // Українська мова. – 2017. – № 1 (61). – С. 92 – 101.

Довідкова

1. Бобух Н. М. Словник антонімів поетичної мови / Н. М. Бобух. – К. : Вид.-полігр. центр КиМУ, 2004. – 297 с.

2. Бріцин В. М., Тараненко О. О. Українсько-російський і російсько-український словник: Сфера ділового і професійного спілкування / В. М. Бріцин, О. О. Тараненко. – К. : Вища школа, 2011. – 551 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

4. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис / О. Т. Волох, М. Т. Чемерисов, С. І. Чернов. – К. : Вища шк., 1989. – 334 с.

5. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К., 1985. – 360 с.

6. Головащук С. І. Складні випадки наголошення : Словник-довідник / С. І. Головащук. – К., 1995. – 191 с.

7. Головащук С. І. Словник наголосів / С. І. Головащук. – К., 2003. – 319 с.

8. Гринчишин Д. Г. Словник паронімів української мови / Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська. – К. : Рад. школа, 1986. – 221 с.

9. Демська О. Словник омонімів української мови / О. Демська, І. Кульчицький. – Львів : Фенікс, 1996. – 224 с.

10. Деркач М. П. Короткий словник синонімів української мови / М. П. Деркач. – Львів – Краків – Париж : Просвіта, 1993. – 209 с.
11. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К., 2001. – 224 с.
12. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови : близько 15000 синонімічних рядів [Електронний ресурс] / С. Караванський. – К. : Кобза, 1993. – 472 с. – Режим доступу до словн. : <http://slovopedia.org.ua/41/53392-0.html>
13. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : гнізда слів з вершинами – омографічними коренями / Є. А. Карпіловська. – К. : “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2002. – 912 с.
14. Клименко Н. Ф. Словник афіксальних морфем української мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, В. С. Карпіловський, Т. І. Недозим. – К. : УкрНДІПСК, 1998. – 434 с.
15. Коломієць М. П. Короткий словник перифраз / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. – К. : Рад. шк., 1985. – 152 с.
16. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : 3б. вправ : навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. – К. : Вища шк., 1995. – 284 с.
17. Погрібний М. І. Орфоепічний словник / М. І. Погрібний. – К., 1984. – 629 с.
18. Полюга Л. М. Словник антонімів / Л. М. Полюга. – К. : Довіра, 2004. – 275 с.
19. Полюга Л. М. Словник українських морфем / Л. М. Полюга – Л. : Світ, 2001. – 448 с.
20. Російсько-український словник синонімів / Уклад.: Т. К. Черторизька, Г. П. Вишневська, Н. О. Бойко; за ред. В. М. Бріцина. – К. : Вища школа, 2012. – 319 с.
21. Селігей П. О. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові / П. О. Селігей. – К. : Академперіодика, 2014. – 324 с.
22. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с. – (Словники України).
23. Словник української мови / Відп. ред. В. В. Жайворонок. – К. : ВЦ «Просвіта», 2016. – 1320 с.

24. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.
25. Сучасна українська мова : підручник / [О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; За ред. О. Д. Пономарева]. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.
26. Ужченко В. Д. Сучасна українська мова : Зб. вправ і завдань : навч. посібник / В. Д. Ужченко, Т. П. Терновська, Т. С. Маркотенко. – К. : Вища шк., 2006. – 286 с.
27. Українська мова : Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. – К., 2000. – 750 с.
28. Шкурятяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова : Модульний курс : навч. посібник / Н. Г. Шкурятяна, С. В. Шевчук. – К. : Вища шк., 2007. – 823 с.
29. Ющук І. П. Українська мова : підручник / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2008. – 639 с.
30. Яценко І. Т. Морфемний аналіз [Текст]: словник-довідник : у 2 т. / [І. Т. Яценко; ред. Н.Ф. Клименко]. – К. : Вища школа, 1980. – Т. 1. А–Н. – 1980. – 355 с.
31. Яценко І. Т. Морфемний аналіз [Текст] : словник-довідник: у 2 т. / [І. Т. Яценко]. – К. : Вища школа, 1981. – Т. 2. О–Я. – 1981. – 352 с.

Електронні ресурси

1. Грещук В. Сучасна дериватологія : деякі підсумки й перспективи / В. Грещук. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mv/2009_8/14.pdf
2. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Карпіловський В. С., Недозим Т. І. Словник афіксальних морфем української мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, В. С. Карпіловський. – К., 1998. – Режим доступу : http://lib.movahistory.org.ua/Slov_afiksalnykh_morfem.pdf
3. Ковтун І. М. Морфеміка. Словотвір. Методичні рекомендації до проведення практичних занять та організації позааудиторної самостійної роботи студентів. – Режим доступу : <http://zavantag.com/docs/1821/index-12639-1.html>
4. Козленко І. Систематизація базових термінів сучасної морфології. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Um/2009_39.pdf
5. [Морфема как минимальная значимая единица языка. Виды](#)

...

—

Режим доступу :

http://yazikoznanue.ucoz.ru/publ/sessija_shpargalki_jazykovedenie/morfema_kak_minimalnaja_znachimaja_edinica_jazyka_vidy_morfem_morfemika_i_slovoobrazovanie_funkcionalnyj_aspekt_izuchenija_zvukov_rechi/1-1-0-36

6. Плющ М. Я. Граматика української мови : У 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : Підручник / М. Я. Плющ. — К. : Вища школа, 2005. — Режим доступу :

http://lib.mdpu.org.ua/load/Library/plush_gramatika_ukr_movi.pdf

7. Словничок таємної мови лірників та шаповалів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://litopys.org.ua/rizne/lirn.htm>.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Програма навчальної дисципліни.....	4
Структура залікового кредиту навчальної дисципліни.....	10
Короткий виклад основних теоретичних положень курсу.	14
Модуль І.....	14
Модуль ІІ.....	95
Тестові завдання для підсумкового контролю.....	179
Практичні завдання до екзамену.....	202
Завдання для самостійної роботи.....	205
Короткий термінологічний словник.....	222
Література.....	255